

KUBINYI ANDRÁS

Egy késő középkori főrangú hölgy végrendekezésének tanulságai

A hollókői várban 1491. január 8-án végrendekezett, majd nem sokkal utóbb meghalt néhai Guti Ország Mihály nádor Zsófia nevű leánya. 1496. február 19-én a ferrarai Tommaso Amadei¹ kánonjogi doktor, Estei Hippolit bíboros esztergomi érsek helynöke Esztergomban „az érseki vár kapuja előtt egy sátor alatt, reggel, az ítélezés szokott órájában” foglalkozott az ügygel. Bár – mint az alábbiakban kiderül – 1491-ben készült egy *registrum testamenti* is, a Zsófiához közelállók körében tanúvallatást végeztek. Erről a pécsi egyházmegyei Atyai György fia Miklós, az esztergom-zöldmezei Szt. György káptalan prépostja, esztergomi székesegyházi főesperes és kanonok, apostoli és császári közjegyző állított ki szabályos közjegyzői oklevelet, amelyet azonban a helynökség pecsétjével is megerősítettek.²

Az ügynek a kánonjog által szabályozott fázisait nem érdemes részletesen elemeznünk. (Az ügy még 1494-ben kezdődött, az arezzói Donato Marmelli helynöksége idején.)³ Számunkra a helynök utasítására négy plébános által a Nógrád megyei Rap faluban 1495. február 10-én kiállított tanúvallatási jegyzőkönyv az érdekes, amelyet Amadei helynök írt át.

Ország Zsófia végrendeletéről tizenegy tanút hallgattak ki. A kérdések a következők voltak: Ismerte-e a tanú és mióta Ország Zsófiát? Amikor meghalt, tett-e végrendeletet? Épelméjű volt-e? Hol, melyik évben és napon végrendekezett? Végül, hogy a végrendeletben az őt anyja, néhai Kusalyi Anna után illető hitbért és jegyajándékot, valamint saját leánynegyedét – ami az ország szokása szerint néhai apja, Ország Mihály nádor javaiból neki jár – testvérére, Lászlóra, és annak fiaira, Zsigmondra, Mihályra, Ferencre, Jánosra és Imrére hagyta-e?

A tanúk egybehangzóan igazolták a végrendekezés tényét, az örökhagyó épelméjűségét, valamint a kedvezményezettek nevét. A többi megjegyzés azonban érdekesebb. Először a tanúk sorrendjében ismertetem ezeket (az egybehangzó adatokra nem térek ki), majd pedig az örökhagyó és a tanúk személyével foglalkozom.

Az 1. tanú János sági (premontrei) prépost volt. Halála előtt négy éve ismerte Zsófia „dominát”, aki, mielőtt meghalt volna, két hónapig feküdt betegen a hollókői várban. Akkor ő is ott lakott és sűrűn misézett előtte. A végrendekezésnél jelen

1 Bónis György: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. Levéltári Közlemények 174. 91–92.

2 Magyar Országos Levéltár, Collectio Antemohácsiana (= MOL DI) 88 803.

3 Bónis Gy.: i. m. 91.

volt; Zsófia őt tette meg a végrendelet egyik végrehajtójának. A végintézkedésre 1491 vízkeresztje utáni szombaton (január 8.) került sor.

A 2. tanú vitézlő (*egregius*) Kalondai (a szövegben mindig Kalandai) György, aki halála előtt 16 éve vagy még régebből ismerte az úrnőt, halála idején ő volt a hollókői várnagy. Mindig Ország Mihály familiárisa volt, és jelenleg is az ő leszármazottainak szolgálatában áll. A végrendelezésnél jelen volt; Zsófia őt, János sági prépostot, valamint a Veszprém-egyházmegyei Kerecsényi Zalai Demetert bízta meg annak végrehajtásával. A végintézkedés a hollókői várban *in quodam pretorio* történt, 1491 vízkeresztje utáni szombaton.

A 3. tanú, nemes Kerecsényi Zalai Demeter 32 éve, esetleg régebből, vagy rövidebb ideje ismerte Zsófiát, akivel sok helyen találkozott, hiszen apja, a nádor familiárisa volt. A végrendelezés a hollókői várban történt, de sem az évre, sem a napra nem emlékszik. Nem volt jelen, de a hollókői várban hallott róla, és mivel ő volt az egyik *executor*, kézbe véve a *registrum testamenti*, felkereste Zsófiát és megkérdezte, hogy nem kívánja-e módosítani, de az úrnő jóváhagyta azt. Jelen voltak ekkor János sági prépost, Kalondai György és sokan mások.

A 4. tanú, nemes Pohári Sós Péter 15 éve (*citra vel ultra*) ismerte a végrendelezőt. Először Szécsényben látta, amikor néhai Mátyás király és a királyné őfelségeik néhai Ország Mihály nádor kérésére a szécsényi várba mentek. Jelen volt a végintézkedésnél, ami Hollókő várában egy *pretoriumban* történt 1491-ben, úgy emlékszik, egy szombati napon.

Az 5. tanú, nemes Daróci Zsigmond előadta, hogy húsz éve ismerte a hölgyet, mivel Ország Mihály nádor familiárisa volt. Nem volt jelen a végrendelezésnél, mivel csak annak elkészülte után három vagy négy nappal Ország László parancsára érkezett Hollókőre, és itt a végrehajtottól és más, hitelt érdemlő személyektől – mint Bokri Osváttól és Galsai Detre feleségétől, Margit asszonytól – értesült róla. A végrendelet abban az évben készült, amelyben a lengyelek Kassát ostromolták. Amikor Zsófia meghalt, néhai ura parancsára Hollókő várában maradt.

A 6. tanú, Dályói György gyermekkorra óta (*a pueritia sua*) ismerte Zsófiát. Ahogy az oklevél mondja, ugyanúgy vallott, mint az előtte szóló, mivel néhai uruk, Ország László őt Zsigmonddal együtt küldte a lengyelek ellen Hollókő vára őrzésére és megvédésére. Ők ott maradtak azután is, hogy Zsófia meghalt.

A 7. tanú, György szécsényi szabó ismerte a néhai Zsófia *dominát*, mivel familiárisa volt. Jelen volt a végrendelezésnél Hollókő várában, abban az évben, amelyben a lengyelek Kassát ostromolták. A napra nem emlékszik, de karácsony után volt. Azt, hogy Ország László és fiai részére hagyatkozott, az asszony saját szájából hallotta.

8. tanúként néhai Kalondai István özvegye, Hedvig nemesasszony tett valloást. A végrendelezésnél jelen volt, ami Hollókő várában egy bizonyos *pretoriumban* történt abban az évben, amelynek ötödik fordulója közeleg, vízkereszt utáni szombaton.

A 9. tanú, Pohári Sós Péter felesége, Ilona nemesasszony Zsófiát Szécsényből, majd Hollókő várából ismerte. Jelen volt a végrendelezésnél, ami Hollókő várában, egy bizonyos *pretoriumban* történt. Ennek ötödik fordulója közeleg vízkereszt utáni szombaton.

10. tanúként Mulyádi Salatiel fia Demeter felesége, Erzsébet nemesasszony tett vallomást. Az úrnőt Hollókő várából ismerte, mivel Erzsébet asszony a lengyel támadás miatt több mint két hónapig Hollókő várában lakott. Jelen volt a végrendekezésnél, amelynek helyét és időpontját az előző tanúkkal egyezően adta meg.

A 11. és utolsó tanú nemes Galsai Detre felesége, nemes Margit asszony volt. Mivel sok éve állt az elhunyt szolgálatában (*a multis annis fuit ancilla et servitrix eiusdem condam domine Sophie*), jelen volt a végrendekezésnél, ami Hollókő várában történt. Az évre nem emlékszik, mivel arról nem gondoskodott (*curaret*). A nap vízkereszt utáni szombat volt. A végrendelező saját szájából hallotta, hogy javait Ország Lászlóékra testálta.

A tanúvallatásból érdekesen rajzolódik ki az emberi emlékezet problémája. Mindössze hárman emlékeztek az évre, ketten más eseménnyel – Kassa lengyelek általi ostromával – kapcsolták össze. (Az utóbbiakhoz vehetjük harmadikként Dályói Györgyöt is, aki állítólag ugyanazt mondta, mint Daróci Zsigmond.) Három asszony tudta, hogy a halál utáni ötödik évben vannak, míg ketten, köztük az egyik végrendeleti végrehajtó egyáltalán nem emlékeztek az évre. A napi dátumot többen – szám szerint hatan – tudták. Volt, aki arra emlékezett, hogy a végrendekezés egy szombaton, más meg arra, hogy karácsony után történt (egyébként mindkettő igaz). Zalai Demeter semmit sem mondott a napról, a két, Ország László által a vár védelmére küldött és a végrendekezés után érkezett személy érthetően nem emlékezett meg a napról. Az események idejének elfeledése azért okoz nehézséget, mert így azokat az adatokat sem fogadhatjuk el, amelyekben a tanúk megmondták, hogy hány éve ismerték Ország Zsófiát.

A végrendelező hölgy esetében életkora és családi állapota lenne számunkra a legfontosabb. Az oklevél számtalan esetben, több tucatszor, a tanúvallomások pedig kivétel nélkül *generosa dominának* nevezik. A jelzővel nincs is bajunk. „Nemzetesnek” nevezték ebben a korban a „nagyságosnak” (*magnificus*) címzett férfiak családjának nőtagjai túlnyomó többségét, de számos „vitézlőt” (*egregius*) is. A nádor leányának vitán felül kijárt ez a megszólítás. Nehezebb a helyzet a *domina* szóval. Ez kétségtávol elsősorban „úrnőt” jelent⁴; az oklevél-fordítók vagy -regesztázók gyakran így is, vagy esetleg „úrasszonynak” fordítják.⁵ Csakhogy okleveleink többnyire *dominának* nevezik a jobbágyok feleségeit is, csakhogy *honestá*, illetve *providá* jelzővel, szemben a bárók és a nemesek *generosa*, illetve *nobilis* jelzővel illetett feleségeivel. A *domina* ellentéte a *puella* = a leány.⁶

4 Lexikon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. III. Bp. 1992. 226–227.; *Antonius Bartal*: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae–Budapestini 1901. 226.: sunt dominae nobilium uxores; domina est etiam mulier quaevis.

5 Ld. pl. *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv (= Smm) 1971. 43–49., 1972. 49–56. Érdekes viszont, hogy az első közleményében (Smm 1970. 35–54., mindenütt passim) még többnyire egyszerűen „asszonynak” fordította.

6 Bármely, főként hatalmaskodással kapcsolatos oklevélből megállapítható, hogy a jobbágyasszonyok is dominák, de a férjek sohasem dominusok. Egy példa: egy temetkezési szokások ügyében felvett oklevélben az összes női tanú „domina”, sőt megadják a férjük nevét is, akár él az, akár özvegy a

Mindenképpen gyanús, hogy Ország Zsófia esetleges néhai férjét egyszer sem említik, dilemmánkat azonban amúgy is megoldja, hogy az átíró vikáriusi oklevelekben kétszer így fordul elő: *generosa condam domina Sophia puella filia dicti condam Michaelis Orzag palatini*. Így a kérdés végeredményben megoldódott: a néhai nemzetest asszony leány volt, nem ment férjhez. Miért nevezték mégis *dominának* (is)? Egy 1482. évi oklevélben csak *generosa puellaként* fordult elő.⁷ Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy egy bizonyos életkor felett – legalábbis a mágnásoknál, de nem zárható ki, hogy másoknál is – a hajadonnak szintén kijárt a *domina* megszólítás. Ilyen eset azonban ritkaságnak számíthat, mert szemben a nőtlenül maradt (ez esetben valóban főleg arisztokrata)⁸ fiúkkal, az apácának álltakat leszámítva, hajadonnak maradt nőkről nem nagyon tudunk. Ország Zsófia esete azonban arra figyelmeztet, hogy a *dominának* nevezett nőket csak akkor tarthatjuk kétség nélkül asszonynak, amennyiben igazolni tudjuk házasságkötésüket.

Így viszont szükségessé válik Zsófia életkorának meghatározása. Mint az előbb már idéztem, magam korábról csak egy adatot ismerek róla: halála előtt kilenc évvel *generosa puella* volt. Kiindulhatunk azonban az édesanyjára, Kusalyi (Jakcs) Annára vonatkozó adatokból, aki 1461-ben már biztosan a nádor felesége volt.⁹ Ezzel azonban mindössze annyira megyünk, hogy legfeljebb egy-két évvel haladhatta meg a harmincat, de 18–20 évesnél idősebb volt. És itt válnak a tanúvallomások pótolhatatlanná! Volt, aki négy, aki tizenöt, aki tizenhat, aki húsz éve, Zalai Demeter pedig harminckét éve ismerte a nádor és Anna leányát. Látszólag megoldaná a kérdést Zalai Demeter vallomása, aki 32 éve ismerte az úrnőt, igaz, ezt az időmeghatározást maga a tanú is hozzávetőlegesnek ítélte. Hogy nem kerek évszámot adott meg, az év helyessége mellett szól; ezzel szemben gyanút kelt bennünk, hogy ő volt az, aki sem a végrendelet évére, sem pedig napjára nem emlékezett. Így csak annyit állíthatunk, amit már Kusalyi Anna házassága alapján megállapítottunk: legfeljebb 32, esetleg azonban csak 20 évesen halhatott meg. Valószínűleg 25–30 éves lehetett, hiszen nem valószínű, hogy Zalai több mint tíz évet tévedett volna.

Kár, hogy pontosabban nem határozható meg Zsófia életkora, mert akkor tudnánk, hogy milyen életkor után nevezték a hajadonokat *dominának*. Azt csak találgathatjuk, hogy miért nem kapott az ország egyik legtekintélyesebb ura, a nádor leánya férjet. Bár adataink vannak arról, hogy a leányok kiházásítása idején az apák gondosan ügyeltek arra, hogy leányaikat a legelőnyösebb formában mutassák be a kiszemelt vőlegénynek, nehogy az visszalépjön, az, hogy esetleg nagyon csúnya, esetleg nyomorék, vagy erősen beteges volt, aligha lehetett akadály.¹⁰

Leginkább tehát arra kell gondolnunk, hogy valami olyan idegi eredetű betegségben szenvedett, ami még a legfelületesebb reprezentációs feladatok ellátásában is aka-

nó. Csak egy van köztük, akiről kiderül, hogy nemes. MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= Df) 229 901. (1505)

⁷ MOL DI 18 630.

⁸ Kubinyi András: Mágnások a középkor végén. Rubicon 1994. 10. sz. 15.

⁹ Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/17.) N° 1523. sz.

¹⁰ Borsa Iván: A Somogy megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. Smm 1983. 78. N° 164.

dályozta. Erre utal, hogy a jelek szerint mintegy elkülönítetten tartották. Úgy látszik, hogy a család Hollókő várát jelölte ki a felnőtt hölgy lakhelyének, ahol úrnőként viselkedett. A tanúk kizárólag innen vagy Szécsényből ismerték, mégpedig először Szécsényből, utána Hollókőről. Szécsényt 1460-ban kapta a nádor, az 1480. évi osztálytétel után azonban átengedte azt a Losonciaknak, a Szécsényi család vagyonából magának Hollókőt és Tapolcsányt tartotta meg.¹¹ Ország Mihály nádorként 1480 után is keltez olykor Szécsényből, de valószínűleg Bónis Györgynek van igaza: jegyzője, majd titkára, Szécsényi János keltezett ura nevében innen. Igaz viszont, hogy ő nem a Kácsics-nembeli Szécsényi családból származott, amelynek kihalása után kapta a nádor a Losonciakkal együtt annak vagyonát.¹² Ország Mihály leggyakoribb tartózkodási helye különben Csejte és Léva volt.¹³ Ez is arra utal, hogy Zsófiával valami probléma lehetett; mindenesetre amikor Mátyás és Beatrix meglátogatták a nádort Szécsényben, akkor ott volt. Poltári Sós Péter szerint ez az úrnő halála előtt 15 évvel történt, ami megint a téves emlékezet példája: Mátyás 1476 végén kelt össze hitvesével, azaz 1491 januárjáig még nem telt el 15 esztendő. Sajnos, egyelőre nem tudjuk a szécsényi királylátogatást időhöz kötni. A legvalószínűbb, hogy a királyi látogatásra 1477 tavaszán került sor, amikor Mátyás több hónapon át Esztergomban tartózkodott, onnan könnyen átrándulhatott Szécsénybe.¹⁴ Ez esetben Sós Péter emlékezete mindössze egy évet tévedett.

A tanúk közül a sági prépost négy éve ismerte Zsófiát. Mivel János 1486 és 1503 között mutatható ki prépostként,¹⁵ ez meglepően pontos adatnak látszik, hiszen kb. négy és fél év jön ki a beneficium elfoglalása óta. Őt egyébként a jelek szerint nem a konvent választotta, hanem – noha a prépostság tudomásunk szerint nem állt az Országok kegyurasága alatt, mint hiteleshely a királyi fennhatóság alá tartozott – a beteg úrnő rendelte magához lelkigondozás céljából. Jánost a kérés teljesítésére sarkallta a lengyel támadás is, ami miatt mások is Hollókőre menekültek. Igaz, János Albert lengyel herceg és trónkövetelő – Bonfini tanúsága szerint – jóval korábban, 1490. augusztus 8-án táborozott egy Szécsény melletti táborban,¹⁶ meglehet, hogy a környékbeliek az év végén és 1491 elején épp azért riadtak meg egy újabb lengyel betörés hírértől, és kezdtek menekülni, mert tudták, mit várhatnak.

A második tanú, György néhai Kalondai István fia volt. A tanúk közt megtaláljuk Kalondai özvegyét is: a jelek szerint ő volt Zsófia asszony udvartartásának leg-

11 *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. II. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 1971. 308. 8. jegyz.

12 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 301.

13 *Csejte*: *Lukinich Imre*: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. I. Bp. 1937. 118–120., 121–122.; *Wenzel Gusztáv*: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal. Bp. 1877. 12. 1. jegyz.; *Léva*: A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. Szerk. Kammerer Emő. I. Bp. 1906. 328–329.; *Lukinich I.*: i. m. I. 132–133.; *Jedlicska Pál*: Csejte történeti emlékei. I. Magyar Sion 1866. 438–440.; *Wenzel G.*: i. m. 12. 2. jegyz.; MOL DI 59 627. stb.

14 *Sebestyén Béla*: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. 1938. 90.

15 *Bakács István*: Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 388.

16 *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum decades. Edd. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. IV. Bp. 1941. 189.

magasabb rangú nőtagja, György és Péter anyja, esetleg mostohaanyja lehetett. György 1492-től Hont megyei alispán, bizonyára addig, amíg ura, Ország László meg nem halt,¹⁷ majd 1499-től haláláig újból viselte ezt a tisztséget.¹⁸ György halála után testvére, Péter, 1504-ben vette át fivére Hont megyei alispánságát,¹⁹ vagyis: ugyan-csak az Ország család szolgálatában állott. 1502-ben néhai Ország László (Zsófia testvére) özvegyének (Maróti) Magdolnának a fia, Zsigmond és Nánai Kompolti Zsigmond siroki várnagyaként hatalmaskodott.²⁰ György 1502–1503-ban egyben a szomszéd megyét, Nógrádot is igazgatta.²¹ Nógrádi alispán-társa, Cseri Antal viszont 1493–1497 között Hontban alispánkodott; Kalondai társa először Teszéri Péter, majd Balogi István lett.²²

Már Engel Pál felfigyelt arra, hogy Hont és Nógrád megye ispánja 1406-tól legalább 1457-ig ugyanaz a személy volt, sőt időnként az alispánságot is ugyanazok viselték.²³ Az ispán-azonosság korszakunkban nem mindig igazolható, sőt több esetben biztosan más állt Nógrád és más Hont élén.²⁴ Sajnos, az 1457 utáni időből kevés ispán neve maradt ránk, így a fenti ügyben nehéz állást foglalni. Valószínű, hogy mindkét megyében két ispán volt, és amikor az egyik az Ország családból került ki, akkor a Kalondaiak helyettesítették. Amikor György egyszerre volt Nógrád és Hont alispánja, akkor nyilván az Ország család egyik tagja volt a két megye egyik megyésispánja.

Itt kell megjegyezni, hogy a tanulmányunkban felhasznált vikáriusi oklevelek szerint 1496-ban Ország László öt fia közül még egyik sem töltötte be a 14. évét, így ügyvédet nem vallhattak. Werbőczy ugyan az I. rész 111. címében azt állítja, hogy korábban a 14 éves határ volt szokásos, ami az ő korára már 12-re csökkent. Ugyanitt viszont azt mondja, hogy adósság és zálog ügyekben 16 éves korukban, ingóságokról 18 évesen tehetnek bevallást. Összes javaikat 24 éves korukban idegeníthetik el. Az 1498:22. tc.-ben a legidősebb Ország fiú, Zsigmond már a bandériumtartó urak között szerepel. 1494-ben Zsigmond és a második Ország fiú, Mihály siroki alvárnagyát említik.²⁵ A nagykorúság tényleges időpontjáról idézett adataink, sajnos, nem egé-

17 *Bakács I.*: i. m. 441.

18 I. m. és MOL DI 95 585.

19 *Bakács I.*: i. m. 311. és 441.

20 MOL DI 59 913.

21 MOL DI 46 607., 46 615.

22 *Bakács I.*: i. m. 441.

23 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Bp. 1996. 136. és 156.

24 Nógrádban 1517-től 1525-ig Gyarmati Balassa Ferenc volt a megyésispán: *Bártfai Szabó László*: A sárvár-felsővidéki gr. Széchenyi család története. I. Bp. 1911. 614.; MOL DI 65 055. Közben – 1522-ben biztosan – Balassa társa Ráskai Gáspár volt: MOL DI 39 819., 47 444. Hont vm.-ben ezzel szemben 1516-ban és 1525-ben Guti Ország Ferenc volt az ispán (1516-ban egyben Gömör megyében is). *Szilágyi Sándor*: Oklevelek az ipar és kereskedelem történetéhez Magyarországon a XVI. és XVII. században. Magyar Történelmi Társaság 1877. 242. 1525: A Pécz nemzetség i. m. I. 493. Valószínűleg folyamatosan kormányozta Hontot. Mivel mindkét vm.-ben hiányosak a megyésispánokra vonatkozó adatok, jelenleg csak azt állíthatjuk, hogy a két vm. közös ispánsága az 1510-es évek közepétől már nem létezett.

25 MOL DI 97 524. Bonyolítja a helyzetet, hogy 1495. jan. 11-én a király ír „ad filios baronum”: Homonnai Jánosnak, Pálóci Antalnak, Ország Zsigmondnak, Rozgonyi Istvánnak és Bebek János-

szen egyértelműek. Valószínű, hogy Ország Zsigmond 1499 táján már 18 éves lehetett, és ezzel függ össze Kalondai újabb honti alispánsága: Zsigmond nyilván akkor vette át a megyésispánságot vagy talán inkább annak a felét.

Kalondai György azonban ekkor az alispánkodás mellett az országos politikában is jelentős szerepet vállalt: az 1498. évi országgyűlés a királyi tanácsba választott köznemesi ülnökök közé emelte. Kimutathatóan ott volt az 1498 őszén lefolyt Perényi örökösödési per bírái között, és ami még lényegesebb, egyike volt annak a hat egyházi és nyolc világi királyi tanácsosnak, akik 1500-ban a magyar–lengyel–francia szerződést tető alá hozták.²⁶ Ezen kívül 1503-ban bírótársa volt az országbírónak – többek között – Vojtki Miklós szlavóniai ítélőmesterrel és Mohorai Vidfi Ambrussal együtt. Az utóbbi Kalondaival együtt a tizenhat választott köznemesi ülnök közé tartozott²⁷ és ugyancsak Hont megyei volt.²⁸

Kalondai György 1504. május 10-én vesztette életét egy nagy feltűnést keltő baleset következtében. Valószínűleg Werbőczy maga írta le, hogy amikor a rákosi országgyűlésről jövet hajóval átkeltek Pestről Budára, egy malomnak ütközve a vízbe fordultak és meghaltak „a vitézlő és örök emlékezetre méltó férfiak: Mohorai Vidfi Ambrus, Kalondai György, Vojkóci Vidfi Miklós mester, Szlavónia ítélőmestere” és mások.²⁹ A balesetet, 1515-re kelteve leírta a *Memoria rerum* néven ismert magyar nyelvű krónika-kompiláció is. Ez csak Kalondait és Vidfit említi mint „kik fő választott követek” voltak.³⁰ Tekintve, hogy Hont és Nógrád Szobi és rajta keresztül Werbőczy megyéje volt, a Guti Ország család régi familiárisa a jelek szerint velük szövetséget, anélkül hogy familiárisi szolgálatát feladta volna.³¹

Érdekes következtetésekre ad alkalmat a harmadik tanú, Kerecsényi Zalai Demeter pályájának vizsgálata. Mivel Kalondai kiemelte, hogy Zalai a veszprémi egyházmegyéből való, a „Zalai” nem családnév, hanem származási helyét jelölte a születési helyétől távoli Nógrád megyében. Így valószínűleg azon Zala megyei Kányaföldi Kerecsényi család tagja volt, amelyből György később királyi tanácsai ülnök,³² Pál pe-

nak, hogy csapataikkal együtt a királyhoz jöjjenek. *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Halle, 1797. 64. A királyi tanács ülésein viszont először 1499-ben – amikor Kalondai újra átvette a honti alispánságot – mutatható ki. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok 1988. 206. Úgy látszik, hogy politikai szempontból ettől tekintették nagykorúnak.

26 *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 209. és az ott id. tanácsülések jegyzetei.

27 1503: MOL DI 88 884.; Vidfi ülnökségére: *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 210.

28 A századforduló táján egy jegyzék szerint Hont megyét Kalondai György és Vidfi Ambrus, Nógrádot Szobi Mihály, Pelényi Pál (a Losonciak alispánja) és Werbőczy István képviselték az országgyűlésen. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. LEO 246. Igaz, Vidfi nem fordul elő *Bakács I.* könyvében honfi birtokosként, Nógrádban viszont az volt: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890. 120. Ez is mutatja a két vm. közti szoros kapcsolatot.

29 *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp. 1915. 183.

30 1504–1566 *Memoria Rerum*. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. Sajtó alá rend., az utószót és a jegyzeteket írta: Besenyei József. Bp. 1981. (Bibliotheca Historica) 18.

31 A nemesi politika és a familiárisi kötöttség közti kapcsolatokra ld. *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc Bp. 1984. 264–265. (Kalondaira ott nem utaltam.)

dig 1522 és 1524 között szlavón vicebán lett.³³ Zalai Demeter – noha a jelek szerint nem volt megyebeli birtokos – 1479 és 1490 között (lehet, hogy egy-két év megszakítással) maga Nógrád megye alispáni tisztét töltötte be.³⁴ (Ezek szerint még Mátyás életében sem tartották be az 1486:60. tc. azon rendelkezését, miszerint az alispán tekintélyes megyebeli nemes legyen. Nyilván mint az Ország család régi familiárisa esetében ez alól kivételt tettek. Kalondai talán épp ezért emelte ki, hogy egy távoli egyházmegyéből származott.)

Poltári Sós Péternek csak Heves, Hont és Nógrád megyei birtokairól ismerek adatokat.³⁵ A családból 1518 és 1524 közt Tamás Balassa Ferenc (vagy Ráskai Gáspár) Nógrád megyei alispánja volt.³⁶ Az Ország László által Hollókő védelmére küldött Daróci Zsigmond is megyebeli birtokos volt. Családjából való volt az a Jakab, aki 1447-ben vármegyéjét képviselte az országgyűlésen. Társa, Dályói György neve mellé nincs kitéve, hogy nemes, a családból azonban Mihály Hontban és Nógrádban, Miklós pedig Nógrádban alispánkodott. György bizonyára eme birtokos nemesi család sarja lehetett.³⁷ Az egyetlen nem nemes tanú, a szécsényi szabó, feltehetően Zsófia úrhölgy „udvari” szabója lehetett.

Poltári Sós Péter és felesége a végrendekezés idején, úgy látszik, Hollókő várában lakott, és mivel mindketten Szécsényből is ismerték Zsófiát, feltehetően az Országok, talán éppen a hajadon úrnő famíliájához tartoztak. Mulyádi Salatiel fiának, Demeternek a felesége, Erzsébet esetében ez nem igazolható; ő a lengyel támadás veszélye miatt menekült Hollókőre, és pedig férje nélkül. Természetesen nem zárható ki, hogy a feleség azért keresett védelmet az Ország család egyik várában, mert férje ekkor Ország László szolgálatában állt. Ezt támasztja alá, hogy az após, Mulyádi Salatiel, akinek nevét nem véletlenül emelte ki az oklevél, 1467-ben – különben Dályói Mihály társaként – Nógrád megye alispánja volt,³⁸ sőt pár évvel azelőtt a család másik tagja, Mulyádi Dénes – akkor Balogi Sandrinnal együtt – ugyancsak alispánkodott Nógrádban.³⁹ Mulyádiaknak az Ország családdal való kapcsolatára az 1480-as évekből is maradt adat: Ország László birtokot zálogosít el nekik.⁴⁰

Az utolsó tanú, Margit nemesasszony a nemes Galsai Detrének a felesége volt. Az asszonyt – Bokri Osvát mellett – Daróci Zsigmond a végrendelet ügyében jól értesült, hitelt érdemlő személyként nevezte meg. Sok éve szolgálta Ország Zsófiát, magát az úrnő *ancilla et servitrix*ének nevezte. Ez egyébként inkább a fizikai, alantasabb munkát ellátó nők megnevezése, ami talán arra utal, hogy a nádor leánya ilyen

32 I. m. 263. 27. jegyz.

33 J. Stipišić–M. Šamšalović: Isprave u arhivu Jugoslavenske Akademije. Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije 1963. N° 4459. és N° 4627.

34 MOL DI 61 067., 76 089. Itt is és másutt is csak az első és utolsó év adatát idézem.

35 MOL DI 18 945., 97 539.; *Bakács I.*: i. m. 397.

36 MOL DI 105 290., 105 295.

37 Daróci Jakabra: *Engel P.*: Magyarország i. m. II. 56.; Dályói Mihályra: *Engel P.*: Magyarország i. m. II. 55.; *Bakács I.*: i. m. 440–441. (Hontban) MOL DI 90 121., 45 537. (Nógrádban) Miklósra: MOL DI 90 039., 90 056. stb.

38 MOL DI 45 235. stb.

39 MOL DI 15 784.

40 MOL DI 19 124., 19 416.

munkákra is nemesasszonyokat alkalmazott, akik azt nem tartották dehonesztálónak. Úrnőjének bizalmasa lehetett, különben Daróci nem emelte volna ki jólétesültségét a vallomásában. A férj, aki nem volt jelen – akárcsak Bokri Osvát⁴¹ – kisbirtokos nemes lehetett,⁴² aki talán a tanúvallatáskor már halott volt, azért nem hallgatták ki.

Mint láttuk, ez a jelentéktelen oklevél számos érdekes ismeretet nyújtott számunkra. Ezek közül a leglényegesebb talán az, hogy bepillantást engedett egy főrangú hölgy udvartartásába. Hollókőn az oda visszavonult (vagy száműzött) hajadon az úrnő, a család familiárisai szolgálnak neki is. A vár valódi ura, Ország László külső támadás hírére gondoskodott védelemről, különben úgy látszik, megbízott testvérében, hiszen mind Daróci, mind Dályói kiemelték, hogy azért maradtak Hollókőn uruk parancsára, mert az úrnő meghalt. Az Ország család a jelek szerint azon régi típusú *dominusok* közé tartozott, akiket familiárisaik hosszú éveken keresztül hűségesen szolgáltak.⁴³ Igaz, jutalomként meg is kapták az alispánságot.

A familiárisok között tehetséges emberek akadtak, amit jól mutat Kalondai pályája, kit nyilván nem csak azért választottak a királyi tanácsba, mert a középbirtokos nemesség politikai vezetője, Szobi Mihály, nógrád-honti illetékességű volt. Az, hogy tanácsstagként egy komoly külpolitikai szerződés megkötésénél is jelen volt, rátermettségét igazolja. Kalondai példája azonban már kezdi érzékelteni a változást; lehet köznemesi politikát csinálni úgy, hogy nagyúri szolgálatban maradnak. Kalondainak mint alispánnak különben nem lehetett könnyű dolga. Mióta a Szécsényi-vagyon megoszlott az Országok és a Losonciak között, és mióta ez a két család nem hangolta feltétlenül össze politikáját, már két külön nagybirtokkal kellett számolni. De birtokosok voltak a megyében még a Bátoriak (Buják), a Perényiek, majd a Ráskaiak (Fülek), a Jagelló-kortól pedig az arisztokráciához számíthatjuk még a megyében nagybirtokos nemesi előkelő Balassákat is. Egyházi nagybirtokos is volt a megyében az esztergomi érsek, a váci püspök, és kis túlzással ideszámíthatjuk a sági prépostot is. Ugyanakkor erős volt a megyében a nemesség: mivel – a Szécsényi-vagyon felosztása óta – egyetlenegy nagybirtok sem rendelkezett döntő súllyal, a megyéspánoknak – és főként az őket képviselő alispánoknak – egyeztetniük kellett a nagybirtokosok és a nemesi előkelők között. Az ennek során szerzett tapasztalatot tudta aztán Kalondai az országos politikában gyümölcsöztetni.

41 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Bp. 1990. 526.

42 Vö. I. m. 529.

43 *Kubinyi András*: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján, 1984. (Discussiones Neogradienses. 1.) 5–24.

ANDRÁS KUBINYI
CONCLUSIONS DRAWN FROM THE WILL OF A LATE MEDIEVAL
NOBLEWOMAN

The object under investigation is a seemingly insignificant document. On 8 January 1491 Zsófia, daughter of the deceased Hungarian palatine Mihály Guti Ország, made a will in the castle of Hollókő. At the command of the vicar-general of Esztergom, witnesses to the will were heard on February 10, 1495. They were required to answer whether Zsófia had really left her mother's estate tail and engagement present to her elder brother and his son. The witnesses also had to state for how long they had known the maker of the will and from where they knew her. Eleven witnesses were heard: seven noblemen, three noblewomen, and a tailor from Szécsény – who appears to have been the court tailor of the lady.

We can draw the following conclusions. Medieval Hungarian documents refer to married women as 'domina' regardless of whether they were noblewomen or serfs. The document always refers to Zsófia as 'domina', except in two places in the vicar-general's document, where she is referred to as 'generosa condam domine Sophia puella', i.e. as spinster. Nine years before the will was made, she had still been considered a 'puella'. Thus we can conclude that above a certain age a spinster was entitled to be called *domina*. Zsófia seems to have been 25–30 years of age. (One of the witnesses claims to have known her for 32 years, but this should not be taken as proof.)

Another interesting fact is that some of the witnesses were unable to remember exactly when the four-year-old will had been made.

Finally, we gain a good impression of a noblewoman's household. The witnesses were in service of the Ország family; several of them were sub-prefects of the county bailiffs in Nógrád county and in Hont county – posts filled by the Ország family. György Kalondai, warden of Hollókő Castle at the time of Zsófia's death, later became a sub-prefect. In 1498 he was elected by the lesser nobility (landed gentry) to the Royal Council, where in 1500 he took part in the forming of an alliance between Hungary, Poland and France. He drowned after an accident on the Danube, while the 1504 diet was in session. His story offers one further proof that leading politicians of the landed gentry were often in service of the aristocracy.